

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism

Hout, W.

Citation

Hout, W. (1986). Boekbespreking van: Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism. *Acta Politica*, 21: 1986(1), 111-116. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449517>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449517>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

Andre Gunder Frank, **Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism**, Macmillan, London and Basingstoke 1984, XIII + 336 p.

Lezers die enigszins bekend zijn met het werk van Andre Gunder Frank, één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de dependencia-benadering, zullen verrast kennis nemen van de volgende zinsnede: 'Frank has evolved from revolutionary hope and critique of reformism to an acceptance of reformism here and there as the lesser evil of reaction.' Deze omschrijving op de achterflap van Franks nieuwste boek, *Critique and anti-critique*, doet een nieuwe, aan actuele gebeurtenissen aangepaste visie verwachten. Voor Frank, die aan het eind van de jaren zestig zelfs schreef dat hij niet langer met zogenaamde 'liberals' wilde discussiëren omdat dat slechts tijdverspilling betekende¹, zou dit niet alleen een verandering van standpunt, maar ook van mentaliteit inhouden.

Critique and anti-critique is een collage van eerder verschenen recensies, kritieken en artikelen en vormt een thematisch vervolg op *Latin America: Underdevelopment or revolution* waarin Frank naar eigen zeggen nog in het offensief was (p. vii). De lezer wordt op de eerste pagina van *Critique* meteen ontluisterd aangaande Franks positiewijziging als de auteur schrijft dat 'the essays were written (or spoken) increasingly from the defensive, in an attempt to defend a hopefully still revolutionary position against reformism and the necessary reactionary and success-ful reaction it generates' (p. vii). Uit deze stellingname blijkt dat Frank het reformisme als vanouds blijft wantrouwen wegens het gevaar dat het leidt tot reactionaire standpunten en anti-revolutionaire activiteiten.

Andre Gunder Franks standpunt wordt duidelijk geïllustreerd door de verzameling van twintig kritieken en reacties die het boek rijk is. De vijf oorspronkelijke stukken en het zogenaamde 'requiem for a reader on underdevelopment' dat in de appendix is opgenomen zal ik na een aantal opmerkingen over de kritieken bespreken.

Uit Franks kritische stukken blijkt duidelijk dat de schuldvraag nog steeds zijn belangrijkste oriëntatiemiddel is; Van Benthem van den Berghs analyse van Franks redeneertrant blijkt ook voor het onderhavige boek niets aan geldigheid te hebben verloren.² De negentien kritieken en reacties, die naar gelang hun onderwerp zijn ingedeeld bij essays over sociale wetenschappen, economische geschiedenis en politieke economie, en het 'antwoord aan de critici' vertonen

een aantal gemeenschappelijke kenmerken.

Het centrale criterium bij Franks beoordeling van het werk van anderen is het al dan niet aanwezig zijn van een 'holistische' benaderingswijze van het wereldsysteem. De twee belangrijkste elementen van deze benaderingswijze zijn: 1. er wordt uitgegaan van het bestaan van één sociaal systeem, i.c. het kapitalistisch wereldsysteem, waarin alle processen en structuren te verklaren zijn uit de belangen van de kapitalisten in de metropoollanden; 2. er bestaat een uitbuitingsrelatie tussen de rijke metropoollanden en de onderontwikkelde satellietlanden, die de eerste verrijkt en de tweede verarmt.³ Franks kritieken berusten voor het belangrijkste gedeelte op het aangeven dat de bekritiseerde auteurs niet van deze veronderstellingen – het zijn namelijk geen empirische resultaten – zijn uitgegaan. In het merendeel van de gevallen gaat het in *Critique and anti-critique* derhalve om het naast elkaar plaatsen van verschillende visies, niet om het discussiëren over de merites van de standpunten van de aangevallen auteurs. Een goed voorbeeld hiervan is te vinden in een kritiek op de economische antropologie, als Frank stelt: 'The central fact is that the worldwide historical expansion of mercantile, industrial, and monopoly capitalism brought all humanity on this particular globe into a single social system. This system has always functioned, and still functions, so as to generate socioeconomic development for the few while simultaneously causing degenerative change without development for the many's (p. 45, eerste cursivering van mij, W.H.). Voor deze stelling voert Frank geen nadere bewijzen aan; het is evenwel duidelijk dat het hanteren van een dergelijk uitgangspunt een nadere toelichting behoeft voordat het als een plausibel argument kan dienen.

De voorbeelden van Franks redeneerwijze zijn tot een lange lijst uit te breiden; daarom zal ik het hier bij het aanhalen van nog een enkel voorbeeld laten. In een reactie op een artikel van de historicus Paul Bairoch beschouwt Andre Gunder Frank Bairochs argumentatie, dat de handel van Europa met de Derde Wereld steeds een relatief gering deel van de totale Europese handel is geweest en dat deze daarom niet zo'n prominente rol in de verrijking van Europa heeft gespeeld als Frank beweert, als weerlegd door te wijzen op de export van de agrarische Oosteuropese naar de kapitalistische Westeuropese landen (p. 80-81). Het signaleren van deze uitbuitingsrelaties heeft iets weg van het 'redden' van de theorie, aangezien zij in Franks werk verder niet aan de orde komen! Ook Franks kritiek op Barrington Moores 'Social origins of dictatorship and democracy' gaat om deze reden mank als het uitblijven van een fascistische ontwikkeling in Polen, Hongarije, Roemenië, Spanje en Griekenland ondanks dezelfde 'objectieve' omstandigheden als in Duitsland en Japan geweten wordt aan hun positie als economische koloniën van de Westeuropese landen (p. 27-28).

Een tweede element dat Franks kritieken kenmerkt, heeft betrekking op de veronderstelde ideologische lading van de besproken werken. Frank gaat uit van de assumptie dat alle wetenschappelijk werk dat zich bezighoudt met de sociale werkelijkheid bepaald wordt door de politieke en sociale positie van de wetenschapsbeoefenaren. Zo stelt Frank dat '(Western) social science really is part and parcel of the imperialist system and inseparable from other aspects of

that imperialist system' (p. 11). Tegelijkertijd definieert hij zijn eigen positie ook als ideologisch en politiek; voor Frank 'the scientific study of social and natural reality is a necessary, although not sufficient, tool to change it' (p. 4). Hoewel een dergelijke wetenschapsopvatting legitiem is, leidt zij – en dit wordt uit de verzameling kritieken van Frank zeer duidelijk – tot een polarisatie van standpunten, zonder dat er enige nuancering mogelijk lijkt. Uit Franks kritische stukken blijkt dat hij geen onderscheid maakt – en wil noch kan maken – tussen auteurs met wie hij het gedeeltelijk eens is en auteurs met wie hij volstrekt van mening verschilt. Hieruit komt de al eerder aangehaalde gelijkstelling van reformistische en reactionaire standpunten voort, hetgeen ook onder meer blijkt uit Franks 'Answer to critics'. Hierin schaart hij onder 'the backward-looking rightwing critics' enerzijds de 'reactionary and liberal right' en anderzijds de 'left liberals and social democrats of various stripes' (p. 251).

Het eerste bezwaar tegen een dergelijke handelwijze is dat elke vorm van debat door Frank wordt uitgesloten, aangezien hij niet bereid is zijn eigen opvattingen ter discussie te stellen. Een belangrijk gevolg daarvan, dat hierboven al aan de orde kwam, is dat Frank in zijn kritieken niet verder komt dan het plaatsen van zijn model tegenover dat van anderen.

Het tweede bezwaar tegen de polarisatie is dat verschillen tussen standpunten worden weggedefinieerd. Zo worden economen als Walt W. Rostow, John Kenneth Galbraith en Gunnar Myrdal als tegenstanders van Frank op één hoop geveegd, hoewel er fundamentele verschillen bestaan tussen hun opvattingen. Een andere stelling van Frank, die uit deze handelwijze voortkomt en die op zijn minst zeer dubieus is, betreft het Keynesianisme. In zijn drang deze stroming uit de economie gelijk te schakelen met het monetarisme en de supply-side-economie, stelt Frank dat de eerste 'achilleshiel' van het Keynesianisme diens assumptie van perfecte concurrentie is. Hoewel het bestaan van vele, gelijke ondernemingen op een markt niet onverenigbaar is met de Keynesiaanse theorie kan dit mijns inziens niet als een centrale assumptie worden gekenmerkt. Zo was het namelijk reeds Keynes zelf die in zijn *General Theory* wees op het bestaan van marktmacht en op het 'imperfecte' karakter van de arbeidsmarkt, waar loondaling niet direct tot meer werkgelegenheid zou leiden.⁴ Daarnaast zijn het meer recent juist de post-Keynesianen die aandacht hebben gevraagd voor de monopolioïde aard van de economie en voor het optreden van stagflatie⁵, terwijl Frank stelt dat 'Keynesian theory . . . cannot account for this existence of simultaneous unemployment and inflation' (p. 191).

In de vijf oorspronkelijke artikelen die in *Critique and anti-critique* zijn opgenomen staat de huidige economische crisis centraal. Andre Gunder Frank heeft het hoofdzakelijk over deze crisis, die het kapitalistisch wereldsysteem sinds 1967 heet te teisteren, maar vergeet de historische dimensies van de crises van 1873-1896 en van 1914-1940⁶ 45 niet. De huidige crisis is volgens Frank in 1967 begonnen als een crisis van het accumulatieproces en werd veroorzaakt door overproductie en -accumulatie op wereldschaal. Populaire verklaringen als de 'oliecrisis' van 1973 wijst Frank van de hand; volgens hem kan de plotselinge prijsstijging van de olie niet de oorzaak zijn van de produktiedaling en inflatie in

de ontwikkelde landen aangezien de laatste twee verschijnselen zich manifesteerden vóór 1973, 'the so-called first oil-shock'. (p. 231-232) Indien Frank zich laat overtuigen door dergelijke simplistische 'post hoc ergo propter hoc'-verklaringen dan dient hij zich wel te realiseren dat het proces van olieprijsstijging zijn wortels vond rond 1970 en dat reeds aan het eind van 1972 en het begin van 1973 de olieprijsen fors stegen.⁶

De redenatie van Frank houdt in dat, zoals de eerdere crises respectievelijk het ontstaan van het imperialisme en de opkomst van de supermachten meebrachten, de huidige crisis leidt tot een vergelijkbare verandering in de internationale arbeidsverdeling. Frank stelt dat de hegemoniale positie van de Verenigde Staten ten gunste van Japan en West-Europa gevaar loopt. De spanningen in de Atlantische alliantie zijn volgens Frank dan ook 'essentially' het gevolg van deze ontwikkelingen (p. 233).

Vervolgens hangt voor Frank alles met alles samen. Wegens de accumulatiecrisis is het Keynesianisme als economisch-politieke theorie verouderd en wordt het overboord gezet, waarna het monetarisme en de aanbodeconomie hem vervangen. Deze twee theorieën, door Frank als 'the new orthodoxy' gekenschetst, leggen de nadruk op het verminderen van de arbeidskosten voor de bedrijven en op het invoeren van technologische innovaties om de produktie te rationaliseren. Ook het overbrengen van delen van de produktie naar Derde-Wereldlanden, de zogenaamde NIC's, past binnen deze strategie van de reactie en de herstructurering van de wereldeconomie (p. 194-195, 211-213).

De Verenigde Staten laten deze ontwikkelingen volgens Frank niet over hun kant gaan: bijvoorbeeld door middel van het verhogen van de uitgaven voor bewapening, waarmee een zogenaamde Rapid Deployment Force voor de Derde Wereld wordt opgezet, trachten zij hun positie veilig te stellen. Immers, 'the renewed militarist policy of the United States - which has overcome the "Vietnam syndrome" - also represents an effort to reimpose U.S. hegemony and again to expand U.S. control over markets and raw material supplies in the Third World' (p. 187-198). Dit is volgens Frank voor de Verenigde Staten een verstandig beleid omdat de militaire uitgaven een 'more traditional Keynesian remnant' zijn en ook de effectieve vraag op peil houden.

Het Internationale Monetaire Fonds (IMF), als altijd een mikpunt van Franks kritiek, vormt ook hier een schakel in het proces van herstructurering. Het is deze instelling die de 'export-led growth' van de nieuwe industrielanden dient te bevorderen door de lonen in de betreffende landen te doen verlagen en de waarde van de valuta te doen dalen. Vervolgens kunnen 'international capital and foreign importers' profiteren van de investeringsmogelijkheden die de Derde-Wereldlanden bieden (p. 213). Een punt dat Frank in deze redenering schijnt te vergeten is dat het IMF een intergouvernementele organisatie is en dat de veronderstelling dat het onverkort de belangen van multinationale ondernemingen dient dubieus is.

Franks analyse stopt niet bij de grenzen van de Derde-Wereldlanden. Hij geeft aan dat gedurende de jaren zeventig in vele dezer landen autoritaire militaire regimes zijn gevestigd, omdat het in het belang van de export nodig bleek

de lonen laag te houden (p. 214-215). Frank leidt hier andermaal een politieke ontwikkeling direct af uit de economische vereisten die het kapitalistische wereldsysteem zijns inziens stelt. Het blijft, in het geval van een dergelijke verklaring, onduidelijk wat er de oorzaak van is dat recent zowel Argentinië als Brazilië het militaire regime hebben kunnen vervangen door een min of meer democratisch stelsel.

Franks oplossing voor de Derde-Wereldlanden is het afwerpen van het juk van het kapitalistisch wereldsysteem. Dat dit een moeilijk begaanbare weg is voor de genoemde landen blijkt uit de vereisten die Frank formuleert voor een succesvolle 'de-linking': 'The break with capitalism and the transition to socialism require a revolutionary process, an internal transfer of power and popular participation, and the achievement of a greater degree of external independence' (p. 225). Gezien de problemen die, ook volgens Frank, kleven aan een dergelijke strategie lijken Derde-Wereldlanden weinig kansen te hebben zich op hun eigen manier te ontplooien. Hierbij spelen in de huidige bipolaire wereld niet slechts economische factoren een rol; ook de bemoeienis van de supermachten is vaak bepalend voor de mogelijkheden van 'self-reliance'.

In de appendix van *Critique and anti-critique* is de opzet van de door Andre Gunder Frank en Said Ahmed Shah geplande 'Reader on underdevelopment' opgenomen. Deze anthologie van artikelen over ontwikkeling en onderontwikkeling is door Frank en Shah opgezet 'to put together, as in a jigsaw puzzle, a picture - or even to develop a theory - of "dependence" as the fundamental factor in the underdevelopment of Asia, the Arab World, Africa, and Latin America' (p. 293). Van deze anthologie is niet meer dan de inhoudsopgave en een aantal inleidingen gereedgekomen, aangezien de samenstellers geen uitgeverij konden vinden die een tweedelig werk wilden uitgeven, waarvan het eerste deel alleen al 800 à 1000 pagina's zou omvatten. Het is jammer dat de 'Reader on underdevelopment' niet is afgekomen, aangezien deze een zeer volledig beeld zou hebben gegeven van de dependencia-benadering in al haar facetten en met betrekking tot alle gebieden ter wereld.

Wil Hout

Noten

1. Andre Gunder Frank, *Latin America: Underdevelopment or revolution. Essays on the development of underdevelopment and the immediate enemy*, Monthly Review Press, New York and London (1968) 1970, p. XVI.
2. G. van Benthem van den Bergh, De schuldvraag als oriëntatiemiddel, in: *De staat van geweld en andere essays*, Meulenhoff, Amsterdam 1980, p. 25-27.
3. Zie voor een uitgebreidere kenschets van Franks uitgangspunten: Wil Hout, Frank en vrij in het zuiden? Een poging tot toetsing van de dependencia-theorie van Andre Gunder Frank, in: *Acta Politica*, jrg. XX, no. 1, januari 1985, m.n. p. 4-9.
4. John Maynard Keynes. *The general theory of employment, interest and money*, Macmillan, London and Basingstoke (1936) 1981, Book V, m.n. p. 267.
5. Zie E. Ray Canterbury, *The making of economics*, Wadsworth, Belmont, California, 2nd. ed. 1980, p. 282-285.

6. Zie Jean-Marie Chevalier, *De olie raakt toch op*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1975, p. 58-99.

M. A. P. Bovens, **Wie het profiel past**, Quint-Noorduyn, Kluwer, Tjeenk Willink, Gouda 1983.

W. Derksen, L. van der Sande (red.), **De burgemeester, van magistraat tot modern bestuurder**, Kluwer, Deventer 1984.

W. Derksen, J. van der Drift, M. van der Kleij, Th. de Beer, **De gekozen burgemeester benoemd**, Kluwer, Deventer 1984.

In hun bijdrage aan *De burgemeester, van magistraat tot modern bestuurder* beschrijven W. Derksen en L. van der Sande het Mefisto-dilemma voor Nederlandse burgemeesters in de tweede wereldoorlog. Het gedrag van burgemeesters in oorlogstijd wordt in samenhang met de naoorlogse zuivering beschreven.

Dit gebeurt op basis van bestaande literatuur, historisch materiaal dat inzicht biedt in de naoorlogse zuivering van burgemeesters en 20 gesprekken met oud-burgemeesters die in de oorlog het ambt hebben uitgeoefend. Het onderwerp ligt na 40 jaar nog steeds gevoelig; de auteurs verdienen dan ook lof voor de zeer zorgvuldige presentatie van de resultaten. Ze hebben helder uiteengezet in hoeverre men een moreel oordeel over het gebeuren kan en moet geven, en het op zich opzienbare materiaal is zonder enige sensatiezucht gepresenteerd. De auteurs tonen aan dat de aanwijzingen voor burgemeesters over hoe te moeten handelen in geval van bezetting nauwelijks bekend waren. Bovendien waren ze niet eenduidig. Daarna worden de gebeurtenissen in het begin van de oorlog geschetst en wordt er met nadruk op gewezen dat het in het algemeen gemakkelijk was om blind te zijn voor de werkelijke bedoelingen van de bezetter. Langzamerhand werd het gedrag van de Duitsers onmiskenbaar grover, maar dit gebeurde zo geleidelijk dat het ook voor burgemeesters niet altijd gemakkelijk was om het punt te bepalen waarop in verzet moest worden gekomen of de functie moest worden neergelegd. De situatie was extra onduidelijk omdat de regering in ballingschap zelden eenduidige aanwijzingen gaf: nooit is de oekaze gegeven om 'en bloc' af te treden. Wel is over enkele zaken gezegd dat medewerking uit den boze was, maar ten aanzien van nog meer andere punten liet men de burgemeesters hun eigen koers bepalen. Na de bevrijding volgde het oordeel over hun gedrag. De minister had in de zuiveringsprocedure een aantal sancties tot zijn beschikking, met weglating van een aantal nuances: ontslag en berisping. Van de 726 vooroorlogse burgemeesters die in principe na de bevrijding weer voor het ambt beschikbaar waren, werd 19% (140 burgemeesters) ontslagen. Van de resterende 586 burgemeesters kregen nog eens 111 burgemeesters een berisping (15%). Dus tegen 34% is disciplinair opgetreden.

De minister is in zijn eindoordeel in het algemeen milder geweest dan de adviezen die hem bereikten van de instellingen die hem hierover adviseerden. In het artikel zijn voorbeelden genoemd van op het oog ernstige fouten die niet bestraft zijn. De genoemde fouten werden niet gecompenseerd door positief

gedrag. Volgens de adviescommissies had nog eens 13% extra van de burgemeesters een berisping moeten krijgen.

Het wekt dan ook geen verbazing dat de schrijvers ertoe neigen de zuivering als tamelijk mild te beoordelen. Zij werken dit uit door een aantal factoren te noemen die aan deze mildheid hebben bijgedragen. De bijdrage is helder en toch genuanceerd geschreven. Er wordt een levendig beeld geschetst van de dilemma's en als lezer word je bijna automatisch uitgenodigd om na te denken over hoe je zelf zou handelen in de beschreven situaties.

Wat enigszins in het midden blijft, is wat nu eigenlijk beoordeeld wordt: het gedrag van burgemeesters of de zuiveringsprocedure. Nu worden beide behandeld waarbij het één dan als toetsingskader dient voor het andere en vice versa. Een vast referentiepunt ontbreekt derhalve. Voorts was een wat uitgebreidere vergelijking met het gedrag van andere beroepsgroepen relevant geweest dan de enkele verwijzing waarmee nu is volstaan. Dit omdat het artikel in het wat bredere kader wordt geplaatst van een dalende positie van het burgemeestersambt in de vaderlandse beroepenstratificatie.

Een slordigheidje is dat niet alle literatuur waarnaar in de tekst verwezen wordt, terug te vinden is in de literatuurlijst. Deze verhandeling is slechts één van de tien bijdragen uit de bundel: *De burgemeester, van magistraat tot modern bestuurder*. In de inleiding wordt gepoogd een rode draad door de 10 artikelen te weven. Geconstateerd wordt dat in beroepenstratificatieonderzoek tot aan het begin van de jaren vijftig burgemeesters als koploper van de stratificaties worden aangewezen, om in de jaren tachtig naar een veel lagere positie te zakken. Als oorzaken worden genoemd het niet-vlekkeloze gedrag van burgemeesters in de oorlog en de gezagsdiscussie in de jaren zestig. De bijdragen aan dit boek worden geacht te zijn geselecteerd rond deze beide thema's.

Tot een systematische exploratie, laat staan een toetsing, van de hypothesen wordt in het geheel niet gekomen. Zo vraagt een systematische opbouw naast de oorlogsbijdrage om een jaren zestig bijdrage. Dat is niet gebeurd. Ook wordt wel erg gemakkelijk omgesprongen met de resultaten van het stratificatieonderzoek. Zo wordt niet uitgelegd hoe het mogelijk is dat de positie van de burgemeesters de eerste 10 jaar na de oorlog hoog blijft. Voorts ontbreekt stratificatieonderzoek uit de jaren zestig en zeventig waardoor de invloed van de jaren zestig onmeetbaar blijft. De bijdragen zijn ook te verschillend van aard en opzet om een goede vergelijking mogelijk te maken (persoonlijk getinte bijdragen van oud-burgemeesters als Roelfsema en Kleyn en typische thema's als het burgemeester-kamerlidmaatschap (Cramer), burgemeesters in de literatuur (Brand) en de vrouwelijke burgemeester (van der Sande). De twee resterende bijdragen gaan in op de benoemingsprocedure van burgemeesters en zijn samenvattingen van de hieronder te bespreken boeken.

De titel van de bundel belooft een breder overzicht dan wordt waargemaakt. Het is niet zo dat alle facetten van de burgemeester aan de orde komen. Het accent ligt heel duidelijk op zaken rondom de benoeming, rekrutering, doorstroming en achtergrond van de burgemeester met wat uitstapjes. Het in het dagelijks leven functioneren van de burgemeesters komt slechts aan de orde in